

**ԿԻԼԻԿՅԱՆ ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆԸ 1320ԱԿԱՆ ԹԹ.
ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ.ԹԱԳԱՎՈՐՈՒԹՅԱՆ
ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ԴԵՐԱԿԱՏԱՐՄԱՆ ՆՎԱՋՈՒՄԸ**

Դավիթ Թինյան

Հայոց թագավորությունը 14-րդ դարի 20-ական թթ իրապես հայտնվել էր աշխարհաքաղաքական բավական բարդ իրադրության պայմաններում: Տարածաշրջանային հավասարակշռության այն հիմնասյունները, որոնք, որ օժանդակում էին հայոց թագավորությանը իր ներքին ու արտաքին քաղաքականությունը կառուցելու հարցում այլևս գոյություն չունեին: Նախորդող մոտ յոթ տասնամյակների ընթացքում հայոց թագավորությունը կարողացել էր ձևավորել անվտանգային բավական հաջող հովանոց: Դեռևս 13-րդ դարի կեսից սկսյալ Կիլիկիան(և նրա հետ միասին Լևանտի խաչակրաց պետությունների մնացորդները) հայտնվել էր մամլուքյան սուլթանության հետ հակադրության կիզակետում, ընդ որում եթե նախորդող հիսնամյակի ընթացքում զորեղացող իսլամի առաջխաղացումը դեպի Կիլիկիա փակվում էր խաչակրաց պետությունների կողմից ապա այժմ դրանք որևէ լուրջ տարածաշրջանային դերակատարում չունեին: Նման պայմաններում մոնղոլների հետ դաշինքը դարձավ այն վահանը, որը որ հնարավորություն տվեց կանխարգելել մամլուքների կողմից կլանումը: Սակայն արդեն 14-րդ դարսկզբին հայ-մոնղոլական դաշնակցային փոխհարաբերություններում լուրջ ճաքեր առաջացան: Դա անշուշտ պայմանավորված էր իլխանական արքունիքի իսլամացմամբ, մամլուքների աճող ազդեցությամբ և զուգահեռ մոնղոլների ազդեցության արեալի կտրուկ փոոքրացմամբ: Այս ամենի արդյունքը հանդիսացավ Լևոն 3-րդի և թագավորահայր Հեթումի ուխտադրուժ սպանությունը և Հայկական ավագանում այլ արտաքին քաղաքական ուղեգծի կողմնակիցների ակտիվացումը: Հենց այս համատեքստում պետք է քննարկել հայկական արքունիքի կողմից կազմակերպված այդ իրադարձություններին նախորդած ապա և հաջորդած եկեղեցական ժողովները: Ընդ որում փաստենք նաև, որ կաթոլիկ Եվրոպայից դավանաբանական զիջումներով ռազմա-քաղաքական օգնության ակնկալման քաղաքականությունը սկիզբ էր առել դեռևս Հեթում 2-րդի գահակալման սկզբնական շրջա-

նում: Հեթումի կաթոլիկ կրոնավոր դառնալը, արքունիքի և հասարակության < արևմտականացման > փորձերը խոսում էին նրա մասին, որ արքան անվտանգային նոր միջավայրի ձևավորման հարցում դեռևս Ղազան իլխանի կենդանության շրջանում հակվում էր դեպի Եվրոպա: Եվ դա պատահական էլ չէր, քանզի մոնղոլները ևս լուրջ ակնկալիքներ ունեին Եվրոպայից: Ճիշտ է Օլջեյթու իլխանի կառավարման ժամանակ (1304-1316թթ.) իլխանությունը դեռևս շարունակում էր վճռորոշ դերակատարում ունենալ մերձավորարևելյան տարածաշրջանում, սակայն շատ երևույթներ արդեն վկայում էին այդ դերակատարման որոշակի իներցիոն բնույթը: Բնական է, որ Ադանայի սպանություններից հետո, Օշինի կառավարման շրջանում (1308-1320 թթ) հայոց արքունիքի այդ մոտեցումը ստացավ ավելի առարկայական կերպավորում: Եվ հենց այդ հանգամանքով էր պայմանավորված հայկական արքունիքի քաղաքականությունը. տարածաշրջանային նոր բյուրեղացած համակցության պայմաններում փորձել գտնել տարածաշրջանային անվտանգությունն ապահովող նոր համակարգեր: Դարերի հեռվից անշուշտ բավական հեշտ է մակերեսային հիմնավորումներ տալ պետության տվյալ դեպքում կիլիկյան արքունիքի վարած արտաքին քաղաքականության վերաբերյալ: Տվյալ ժամանակահատվածի այն է 1320 ական թթ. և մինչ այդ կառավարած Օշինի քաղաքականության վերաբերյալ գերիշխող է այն մտայնությունը, որ վերջիններիս դեպի Եվրոպա միտված քաղաքականությունը ի վերջո պատճառ հանդիսացավ մամլուքյան սուլթանության կողմից հայկական պետության հանդեպ թշնամական վերաբերմունքի համար և որն էլ ի վերջո հանգեցրեց պետականության կործանմանը արդեն ավելի ուշ շրջանում: Այս մոտեցումը սակայն խնդրի փոքր ինչ ավելի խորքային ուսումնասիրության պարագայում քննության չի դիմանում: Բանն այն է, որ, դիցուկ 1360 թ. Սսի եկեղեցական ժողովից հետո հայկական արքունիքը փաստացիորեն հրաժարվեց այսպես կոչված <եվրոպական> կողմնորոշումից: Ըստ այդմ այդ քաղաքական ուղեգիծը արդեն ակնառու էր դառնում դեռևս Կոստանդին 2-րդ Նդրեցու կառավարման շրջանից դեռևս: Բայց անգամ այդ պայմաններում, երբ կիլիկյան թագավորությունը (այն 1337 թ.ից փաստացիորեն կորցրել էր կենսունակության հնարավորությունները) գործնականում որևէ վտանգ չէր ներկայացնում մամլուքյան սուլթանության համար, դա չխանգարեց մամլուքներին ի վերջո ամբողջապես վերացնել հայկական պետականությունը: 1337 թ. աղետը

ըստ էության որոշ ժամանակով հետաձգեց պետականության ֆորմալ կործանումը, բայց միայն այդքանը: Ստեղծված պայմաններում ակնհայտ էր հայ-մամլուքյան փոխհարաբերությունների թշնամական բնույթը և այն, որ տեսանելի ապագայում դրանք չէին կարող բարելավվել: Այստեղ կրոնական գործոնը անշուշտ խաղում էր կարևոր , սակայն ոչ առաջնային բնույթ: Հասկանալի է, որ մամլուքյան պետությունը իր առաջխաղացումը Մերձավոր Արևելքում պետք է հիմնավորեր առաջնահերթ կրոնական գործոնով, իսլամի դիրքերի վերականգնման գաղափարի ներքո. և այդտեղ հայկական թագավորությունը համակարգային առումով հայտնվելու էր պոտենցիալ ոչնչացման ենթական պետության կարգավիճակում: Իրականության մեջ, սակայն հայոց թագավորության հետ կապված խնդիրը առավելապես ուներ տնտեսական բնույթ. Դեռևս 13-րդ դարի վերջին քառորդից իսկ ավելի ստույգ խաչակրաց պետությունների ունեցած ծովափնյա հատվածների կորստից հետո Եվրոպայի հետ իրականացվող առևտրի մեծ մասը (որը կազմում էր այդ ժամանակների միջազգային առևտրի պատկառելի հատվածը) սկսել էր իրականացվել հայկական Այասով: Խոսքն այստեղ գնում էր արևմուտքը արևելքի հետ կապող հանգուցային կետի մասին, որը ոչ միայն տնտեսական այլ նաև քաղաքական հսկայական առավելություն էր տալիս այն կողմին, որը որ տիրում էր դրան: Ընդ որում այնքան մեծ էր Ալեքսանդրիա նավահանգստի դերակատարումը մամլուքյան սուլթանության տնտեսական և քաղաքական կյանքում, որ անգամ Այասին տիրելուց հետո վերջիններս չօգտվեցին այդ նավահանգստի տնտեսական կարողություններից այլ նախընտրեցին դրա ոչնչացումը: 1320 թ. Օշինի մահով Հեթումյան արքայատունը բավական բարդ իրադրության առջև կանգնեց, բանն այն էր, որ Լևոն 2րդ-ի արական սերունդներից կենդանի էր մնացել միայն Օշինի որդի տասամյա Լևոնը: Թեպետ, որ Սմբատ սպարապետը իր դատաստանգրքում հստակ ներկայացրել էր օրինական ժառանգի բացակայության դեպքում թագի ժառանգման կարգը, այդուհանդերձ մանկահասակ արքայի գահակալումը ներքաղաքական խնդիրների պատճառ կարող էր հանդիսանալ: Ներքաղաքական հնարավոր ցնցումներից հնարավոր եղավ խուսափել. Մահվանից առաջ արքան հաստատեց խնամակալական խորհրդի կազմը,¹ որի մեջ ընդգրկվեցին Հեթում Նղրեցի ջամբուլայը

¹ **Լ. Տեր-Պետրոսյան**, Խաչակիրները և հայերը., հ. Բ, Երևան, 2007, էջ 393:

(նույն ինքը՝ Հեթում Ախտուց տերը),¹ Օշին և Կոստանդին Կոռիկոսցիները (վերջինս ավելի ուշ դարձավ գունդստաբլ) :² Խնամակալական խորհուրդ ստեղծելով Օշին արքան փորձել էր պահպանել քաղաքական հավասարակշռության սկզբունքը:³ Սակայն այստեղ շփոթություն գոյություն ունի, քանզի խնամակալական խորհրդի կազմի մասին աղբյուրներում տվյալները հակասական են: Բարսեղ Մաշկևորն ու Սամուէլ Անեցու Շարունակողը խնամակալական խորհրդի վերոհիշյալ երեք անդամների անուններն են նշում:⁴ Դարդելն իր հերթին խոսում է Օշին ու Կոստանդին Կոռիկոսցիների և Հեթում ու Բալդուին եղբայրների մասին:⁵ Հետագոտողներից Ղ. Ալիշանը հիշատակում է նրանցից չորսին՝ Օշին Կոռիկոսցուն, Հեթում և Բալդուին Նղրեցիներին ու Հեթում սենեսկալին:⁶ Վ. Լանգլուան տալիս է Օշին Կոռիկոսցու, Հեթում ջամբուլայի ու Հեթում սենեսկալի անունները:⁷ Առավել հավանական է Սամուէլ Անեցու Շարունակողի և Բարսեղ Մաշկևորի ցուցակը, իսկ Բալդուին մարաջախտը խորհրդի կազմի մեջ է ընդգրկվել հետագայում: Ինչ վերաբերում է Հեթում սենեսկալին, ապա նա, խորհրդում եղել է սկզբնական շրջանում, իսկ հետագայում⁸ ինչ-ինչ պատճառներով դուրս է մնացել խորհրդի կազմից, ուստի և այլևս չի հիշատակվում:

¹ Ըստ Լ. Տեր-Պետրոսյանի Ախտուց տերը ստուգաբանվում է՝ որպես մեղքերի տեր. տե՛ս նույն տեղում, էջ 536:

² Կոստանդինը չի հիշատակվում Հեթում Ախտուց տիրոջ ժամանակագրության մեջ: Դա կարելի է բացատրել Նղրեցի և Կոռիկոսցի Հեթումյանների հարաբերությունների սառնությամբ:

³ Լ. Տեր-Պետրոսյան, նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 398:

⁴ Հայապատում, Բարսեղ Մաշկևոր, Կիլիկիա առ Լեւոնի ի ասպատակ եգիպտացոյ յԱյսս, էջ 536, Սամուէլ Անեցի, Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց, Վաղարշապատ, 1893, էջ 157:

⁵ Դարդել, Ժամանակագրութիւն Հայոց, Ս.Պետերբուրգ, գլ.ԻԲ, էջ 28

⁶ Ղ.Ալիշան, Սիսուան, եւ Լեւոն Մեծագործ, Վենետիկ, 1885, Ցանկ ժամանակագրական, էջ 558:

⁷ V. Langlois, Essai historique et critique sur la constitution sociale et politique de l' Armnie , St.Petersbourg, 1860, p. 57.

⁸ Այդ է վկայում 1321 թ. Լևոն IV-ի Մոնպելիեի վաճառականներին տրված արտոնագիրը, որտեղ կա նաև Հեթում սենեսկալի անունը: Դրանից պարզ է դառնում, որ նա ևս ընդգրկված է եղել խորհրդի կազմում. Տե՛ս. V. Langlois, Le tresor des chartes d'Armenie ou Cartulaire de la chancellerie royale des Roupniens. Venise ,1863, p. 185.

Այսպիսով, անչափահաս թագավորի և պետության խնամակալ է դառնում Օշին Կոռիկոսցին՝ հանգուցյալ Օշին թագավորի աներորդին: Խնամակալական խորհրդում են ընդգրկվում նաև Օշին պայլի ավագ եղբայր Կոստանդինն ու Հեթում Նդրեցին:

1320 թ. դրությամբ արական ուղիղ գծով Հեթում I-ի սերունդներից, բացառությամբ անչափահաս Լևոնի, ոչ ոք, ողջ չէր մնացել: Հեթումյաններից վերջինը՝ Օշին արքայի եղբայր Ալինախը, անժառանգ մահացել էր 1317 թ: Սակայն, Լևոն II թագավորի զավակներից դեռևս կենդանի էր վերջինը՝ Ջաբելը, որը 1293 թ. ամուսնացել էր Կիպրոսի արքա Հուգո III Անտիոքացու(1267-1284թթ.) կրտսեր որդու՝ Ամորի Լուզինյանի հետ, որի սպանությունից հետո (1310 թ.) իր հինգ որդիների հետ ապաստանել էր Կիլիկիայում:¹ Պետք է նշել, որ մինչ Օշինի մահն անգամ Ջաբելի դիրքերը Հայոց արքունիքում բավականին ամուր էին: Նրա դուստր Ագնեսը ամուսնացած էր իր եղբորորդու՝ պատանի թագավոր Լևոն III-ի (1304-1307 թթ.) հետ: Օշինի մահվան ժամանակ նրա չորս որդիները՝ Գին, Հուգոն, Հենրիև և Ջիվանը, արդեն չափահաս էին, ուստի կարելի է կարծել, որ նա իր որդիների հետ բավականաչափ իրական ուժ էր գահաժառանգման և խնամակալական հարցերի լուծման գործում: Այսպես, 1321 թվագրվող հիշատակարանում գրիչ Վահանն ի թիվս Լևոն թագավորի, նշում է նաև Ջաբելին,² որը վկայում է նրա ունեցած մեծ ազդեցության ու դիրքի մասին: Կարծում ենք սակայն, որ սխալ է Լուզինյանների և կոռիկոսցի պայլի հակադրումը դիտարկել որպես արտաքին քաղաքական երկու կողմնորոշումների բախում. դա ընդամենը պայքար էր իշխանության համար: Ի վերջո, 1321 թ. հաղթող է դուրս գալիս Օշին Կոռիկոսցին, որն էլ իր ձեռքում է կենտրոնացնում պետության կառավարման ղեկը: Այս ընթացքում մինչ Կիլիկիայում տեղի էին ունենում ներքին խմորումներ, արտաքին վտանգն ընդունել էր սպառնալի չափեր:

Դեռևս Օշին թագավորի կենդանության վերջին տարիներին սկսվեցին հարևան մահմեդական պետությունների գրեթե անընդմեջ հարձակումները Կիլիկիայի վրա, որոնք ընդհանուր առմամբ շարունակվեցին մոտ երեք տարի: Հալեպի ամիրի զորքերը 1320 թ. հարևան մահմեդական ենթակա ամիրությունների զորաջոկատների հետ միացած, մամլու-

¹ Sir George Hill , A History of Cyprus, Volume two, The frankish period, (1192-1432) Cambridge University, Press, 1948, p. 266.

² ԺԴ Դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, Եր.,1950, էջ 170:

քյան սուլթան Մելիք ալ- Նասրի (ընդմիջումներով կառավարել է 1293-1294թթ.,1298-1308 թթ.,1309-1340թթ.) գիտությամբ, անցնելով Ջահան գետը, ներխուժեցին Կիլիկիա: Ճանապարհին հանդիպած բնակավայրերն ավերելով՝ նրանք շարժվեցին դեպի Սիս: Քաղաքը պաշարելուց և նրա արվարձաններին տիրելուց հետո Հալեպի ամիրի զորքերը վերադարձան նույն ճանապարհով: Նրանց նահանջի հիմնական պատճառները եղել են Ջահան գետն անզգուշորեն անցնելու ժամանակ տված մեծ կորուստները:¹ Հակառակորդն առավել լուրջ կորուստներ ունեցավ հաջորդ արշավանքի ժամանակ: Տրիպոլիի ամիր Կարդայը նույն թվականի հուլիսին, մամլուքյան արքունիքից ստանալով ռազմական աջակցություն՝ 20 հազարանոց զորաբանակով ներխուժեց Կիլիկիա: Ըստ արաբական աղբյուրների, թագավորության դաշտային և նախալեռնային շրջաններն ավերելուց հետո մամլուքները մեծ ավարով վերադարձան²: Սակայն, Սմբատ Գունդստաբլի Շարունակողը, անդրադառնալով մամլուքների 1320 թ. արշավանքին, շեշտում է հայերի կողմից թշնամուն ցույց տրված համառ դիմադրության մասին. «Ի թուին 769 կոտորեցին զօրքն հայոց զգօրսն Մսրայ առաջեւ Բարիքարկու և ի սահմանս Այասու: Եւ խոցեալ յանօրինաց մեծ իլխանն տէր Կանչոյն պարոն Կիօդին և մեռաւ»:³ Պետք է նշել, որ վերոհիշյալ Կիօդինն Օշին Կոռիկոսցու եղբայրն էր:⁴ Ամենևին հակված չենք պնդելու, որ հայկական զորքերին հաջողվել էր գլխավին ջախջախել հակառակորդին, առավել հավանական է, որ թշնամին, զգալի կորուստներ կրելով, ստիպված է եղել վերադառնալ Սև լեռներից այն կողմ:⁵ Անշուշտ, մամլուքների հաջողությանը նպաստեց նաև փաստացի անհիշխանությունը, քանզի հենց այս արշավանքի ժամանակ մահանում է

¹ Արաբական աղբյուրները Հայաստանի և հարևան երկրների մասին, Յակուտ ալ Համավի, Աբուլ Ֆիդա, Իբն Շադդադ, կազմեց Հ.Նալբանդյան, Երևան, 1965, էջ 246, տե՛ս նաև Սիսուան Ցանկ ժամանակագրական, էջ 553:

² Արաբական աղբյուրները, էջ 284, ծանոթ. 106:

³ Տարեգիրք, արարեալ Սմբատայ Սպարապետի Հայոց որդույ Կոստանդեայ կոմսին Կոռիկոսոյ, Փարիզ, 1859, էջ 128. Ե. Ներսեսյանի աշխատանքից բխում է, որ հայերը գլխավին ջախջախեցին հակառակորդին, որը տվեց 6000 սպանված, Տե՛ս Ե. Ներսեսյան, Կիլիկեան Հայաստանի Օշին թագաւորին դրամները, Բազմավէպ, 2005, թիւ 1-4, էջ 269:

⁴ ԺԴ Դարի հայերեն ձեռագրերի հիշատակարաններ, էջ 198:

⁵ Էդվարդսը գտնում է, որ այս արշավանքի ժամանակ տեղի է ունեցել հարձակում Այասի վրա, որը հայերը հետ են մղել: Տեւ. R. W. Edwards, The fortification of Armenian Cilicia, Dumbarton Oaks Library and collection, Washington D.C, 1987, p. 79:

Օշին թագավորը, և երկրում քաղաքական ճգնաժամը խորանում է: Հաջորդ՝ 1321 թ. Կիլիկիայի հայության համար նույնպես բավականին ծանր տարի էր: Հենց այդ ժամանակ Օշին և Կոստանդին Կոռիկոսցիների ու Լուզինյանների միջև առճակատումը խորացավ՝ հակասությունների առիթ ծառայելով իշխանական միջավայրում: 1321 թ. փետրվարի 1-ին տեղի ունեցավ Լևոն IV-ի թագադրության հանդեսը:¹ Այդ իրադարձության ժամանակ էլ Կոռիկոսցի եղբայրների ու Լուզինյանների պայքարում վերջնականապես հաղթող դուրս եկան խնամակալ եղբայրները, քանզի, նույն օրն, անչափահաս Լևոն IV-ը ամուսնացավ Օշին պայլի դստեր՝ Ալի-ծի հետ: Դրա շնորհիվ Օշինի դիրքերը առավել ամրապնդվեցին: Թագադրության ու ամուսնության հանդեսներից հետո պայքարի հանգուցալուծումը երկար չտևեց. մեկ ամիս չանցած՝ 1321 թ. մարտի 3-ին, Ջաբելը Այասում ձերբակալվեց:² Ըստ երևույթին, Ջաբելի հետ կամ մի քիչ անց, ձերբակալվում են նաև նրա չորս որդիները (հինգերորդ որդին՝ Գին, գտնվում էր Բյուզանդիայում): 1323 թ., արդեն, Ջաբելն ու իր ավագ որդիները՝ Հուգոն և Հենրի, սպանվում են բանտում, իսկ մյուս զավակները՝ անչափահաս Ջիվանն ու Բոհեմունդը, որոնք Օշինի համար որևէ իրական վտանգ չէին ներկայացնում, իշխանների խնդրանքով ազատվում են:³

Դեռ նոր էին ավարտվել 1320-1321 թթ. խժոժությունները, երբ Իլխանության Իկոնիայի տեղապահը՝ վեզիր Չոբանի որդի Թամուրդաշը, 1321 թ. նոյեմբերին մեծ զորքով ասպատակեց Կիլիկիան:⁴ Ըստ Աբուլ-Ֆիդայի, 1321 թ. Կիլիկիա արշավելուց առաջ, Թամուրդաշը դեսպան է ուղարկում Եգիպտոս:⁵ Ցավոք, նա չի նշում, թե ի՞նչ նպատակով են այցելում, սակայն ենթադրելի է, որ այդ դեսպանության շրջանակներում եղել

¹ «Արհնեցին թագաւոր զԼեւոնն որդի Օշինն Ա ի փետրուարն», (Մաթևոսյան Ա. Հեթում Ախտուց տիրոջ և Վասիլ Մարաջախտի ժամանակագրությունները. Պատմա-բանասիրական հանդես. 1963, թիվ 4, էջ 183-202: էջ 192.): Է. Դյուլորիեն չնշելով աղբյուրը, 1322 թվականն է համարում Լեւոնի գահակալման առաջին տարին. (տե՛ս. E. Dulaurier, նշվ. աշխ., էջ 120): Կարծիք կա, որ Լեւոնը եղել է հոր՝ Օշինի գահակիցը. (տե՛ս Լ. Տեր-Պետրոսյան, նշվ. աշխ., հ. Բ, էջ 395):

² Հեթում Ախտուց տիրոջ և Վասիլ Մարաջախտի ժամանակագրությունները, էջ 192:

³ Դարդել, գլ. ԻԳ, էջ 29:

⁴ Սամուէլի քահանայի Անեցոյ. Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց. Յառաջաբանով, համեմատութեամբ, Վաղարշապատ, 1893, էջ 158: Սմբատ, Տարեգիրք, էջ 128: Հեթում Ախտուց տիրոջ և Վասիլ Մարաջախտի ժամանակագրությունները, էջ 192:

⁵ Արաբական աղբյուրները, էջ 247:

է նաև Կիլիկիայի դեմ համատեղ պայքարի ծրագրի մշակումը: Հակառակորդին դիմադրել չհաջողվեց. մանկահասակ թագավորը հարկադրված ապաստանեց Այասում: Թամուրդաշը մեկ ամիս ավերի ու կոտորածի մատնեց Կիլիկիան:

Թամուրդաշի հարձակումը, ի տարբերություն Հալեպի ու Տրիպոլիի ամիրների արշավանքների, տարօրինակ էր, քանզի այն հակասում էր Կիլիկիայի թագավորության և Իլխանության դաշնակցային հարաբերություններին: Հարձակումը մոնղոլների դաշնակցի վրա կտրում էր նաև այն ձևական «դաշնակցային» նվազագույն կապերը, որոնք մինչ այդ, թեկուզև անվանապես, պահպանվում էին:

Այնուամենայնիվ, որքան էլ այդ արշավանքներն ավերիչ լինեին, դրանք 1322 թ. կազմակերպված մամլուքյան արշավանքի նախերգանքն էին: Հարձակմանը նախորդել է լրտեսական խիտ ցանցի ծավալումը Կիլիկիայում, որի մասին վկայում է Բարսեղ Մաշկևորը. «Որպես տաճիկ լրտեսք՝ զգլխատոցն քակելով եւ վարսս կտրելով եւ զգեստս փոխելով, եւ լեզուաւ մերով խօսելով՝ թագուցանեն ձեռովն զթշնամութիւն. իսկ եթէ տանջանս ի վերայ հասուցեն՝ վաղվաղակի յայտնի թագուցեալն»:¹ Իր հերթին Հայոց թագավորը, ըստ ամենայնի տեղեկացված լինելով նախապատրաստվող արշավանքի մասին, օգնության խնդրանքով դեսպանություն ուղարկեց Ֆրանսիա, որին ի պատասխան՝ Հռոմի պապը դիմեց Կիպրոսի ու Կիլիկիայի միապետերին՝ կոչ անելով միասին դիմագրավել եգիպտական սպառնալիքին:²

Մամլուքյան արշավանքը սկսվեց 1322 թ. ապրիլին, որին ըստ Ներսես Պալիանենցի, միայն հեծելազորից մասնակցում էր 40 հազար զինյալ: Տարածված կարծիքի համաձայն մամլուքների ու նրանց դաշնակիցների անընդմեջ ասպատակություններն ու ավարառությունները պայմանավորված էին եվրոպական արքունիքներին Լևոն IV-ի օգնության խնդրանքներով: Դժվար է համաձայնվել այն մտքի հետ, որ անչափահաս Լևոն IV-ը կարող էր կապեր ունենալ արևմտյան պետությունների հետ, առանց Օշին պայլի գործուն մասնակցության: Իսկապես, Օշին Կոռիկոսցին կապեր ուներ եվրոպական արքունիքների ու պապականության հետ: Սակայն, նույնիսկ եթե անտեսենք Արևմուտքի հետ կիլիկյան

¹ Հայապատում, էջ 543:

² Histoire des croisades, t.V, p.226-227.

արքունիքի կապերն ու նրանից օգնության ակնկալիքը, բոլոր դեպքերում վճռորոշը մամլուքյան սուլթանության նվաճողական նկրտումներն էին: Սուլթանությանը պետք էր ընդամենն, առիթ (հաճախ այն կարող էր և չլինել)՝ մամլուքների գերիշխանությունն ընդունած Արևելյան Միջերկրածովյան ավազանի այս վերջին, բարեբեր ու տնտեսապես մրցունակ քրիստոնեական պետության ոչնչացման համար: Այդ ամենն առավել տեսանելի դարձավ 1322 թ. արշավանքի ժամանակ:

Հակառակորդի բանակի առաջին հարվածը, ինչպես և սպասվում էր, ուղղվեց Այասի վրա: Այն XIII դարի կեսից, առավելապես դարի 80 թթ-ից, Լևանտում խաչակրաց վերջին տիրույթների անկումից հետո դարձել էր տարանցիկ առևտրի կենտրոն: Այասի տնտեսական գերակայությունն ակնառու էր դառնում նաև այն հանգամանքով, որ հայ գահակալները, XIII դարի երկրորդ կեսից սկսած, հարկային ու մաքսային նորանոր արտոնություններ էին սահմանել առևտրականների, մասնավորապես վենետիկցիների ու ջենովացիների համար, որոնց ձեռքին էր կենտրոնացված եվրոպական ինչպես առևտրական, այնպես էլ ռազմական նավատորմի հիմնական մասը: Այսպես XIII դարի կեսերից մրցակցության մեջ մտնելով Ալեքսանդրիայի ու Արևելյան Միջերկրածովի քրիստոնյաների ձեռքին գտնվող նավահանգիստների հետ, արդեն XIV դարի սկզբին այդ պայքարում հաղթող դուրս եկավ՝ դառնալով մամլուքների հերթական արշավանքի նշանակետը:

Քաղաքը պաշարվեց 1322 թ. ապրիլի վերջին, իսկ մայիսի 9-ին նրա վերջին հենակետը՝ ծովային ամրոցը, արդեն հակառակորդի ձեռքին էր:¹ Հատկանշական է, որ պաշարման ժամանակ օգնություն ստացվեց Կիպրոսի թագավորից, որը նոր էր հաշտվել Հայոց թագավորի հետ:² Կիպրական գալերները, պաշարման սկզբից օգնության հասնելով, քաղաքի բնակիչներին տեղափոխեցին Կիպրոս ու Կոռիկոս: Կարելի է ենթադրել, որ Կիպրոսի թագավորի օգնությունը ոչ այնքան Այասի հասարակ բնակ-

¹ Արաբական աղբյուրները , էջ 247, տե՛ս նաև Սմբատ, Տարեգիրք, էջ 129, Հայաստանում, էջ 532:

² Hill G., A History of Cyprus. Volum II. The Frankish Period 1192-1432- Cambridge University press, 1948.p 277:Ըստ երևույթին այս օգնությունը նկատի ունի Բակուրանը, որը նշում է Կիպրոսի արքա Հենրիի կողմից ուղարկված օգնությունը 1322 թ.: տե՛ս Բակուրան, Կիպրոս կղզի, Նիկոսիա, 1903, էջ 112:

չությանն էր ուղղված, որքան Այասում եղած եվրոպական, ինչպես նաև՝ կիպրական վաճառականությանը: Հավելենք, որ Այասի անկումը ներկայացնող Ն. Պալիանենցը այն կապում է կիպրացիների տրամադրած նավերով նրա բնակիչների՝ քաղաքից հեռանալու ու բերդը կրակի տալու հետ:¹ Բերդի հրդեհման փաստը հաստատում է նաև Աբուլ-Ֆիդան:²

Ի մի բերելով առկա փաստերը՝ կարելի է պնդել, որ Այասում պետական մակարդակի պաշտպանության որևէ փորձ չի եղել: Քաղաքը, կամ գոնե ամրոցը, հնարավոր էր պահպանել: Այդ է հաստատում Ներսես Պալիանենցը՝ անուղակիորեն դրանում մեղադրելով Կիպրոսի թագավորին, որը բերդի պաշտպաններին նահանջի հնարավորություն էր տվել: Սակայն, եթե վերջիններիս հաջողվում է փրկվել, ապա քաղաքի բնակչությունը հիմնականում գերեվարվում է: Մամլուքյան զորքերը Այասում լիովին բացահայտում են իրենց արշավանքի իրական նպատակը: Գրավելով ու ավերելով քաղաքը՝ նրանք քարուքանդ են անում նաև քաղաքի ամրությունները, արաբ պատմիչի խոսքերով նրանք «քանդեցին այնքան ինչքան, որ կարողացան քանդել»:³

Մամլուքները, Ամանոսի լեռները անցնելով, Այաս էին հասել ծովեզրյա շրջաններով՝ նպատակ ունենալով նվաճել Այասը: Իրենց հիմնական նպատակին հասնելով՝ նրանք Ջահան գետի ափերով ուղղվում են դեպի հյուսիս: Արաբ հեղինակը նշում է, որ Այասը գրավելուց հետո մամլուքները վերադառնում են:⁴ Հակառակ այդ տեղեկությանը, Սմբատ Գունդստաբլի Շարունակողը տեղեկացնում է, որ թշնամին շարունակել է արշավանքը դեպի հյուսիս: Ի վերջո, հակառակորդի առաջխաղացումը կանգնեցվում է Մսիսի մոտ, որտեղ անսպասելիորեն մամլուքների կայանատեղիի վրա են հարձակվում թագավորական զորքերը: Գրոհի հանկարծակիության շնորհիվ մարտի սկիզբը հաջող է լինում հայերի համար, բայց նրա հետագա ընթացքը բավականին ծանր անդրադարձ ունեցավ հայկական կողմի վրա: Թագավորական զորքերը զգալի կորուստներ են կրում, զոհվում են Ջլկոնց ամրոցի տեր Հեթումը, վերջինիս եղբայր Կոս-

¹ **Ղևոնդ Ալիշան**, Հայապատում, պատմիչք և պատմութիւնք Հայոց, Վենետիկ, 1901., էջ 532:

² Արաբական աղբյուրները , էջ 247:

³ Նույն տեղում:

⁴ Նույն տեղում:

տանդինը, պարոն Վահրամ Լօտիկը, Օշին պայլի եղբոր՝ Կոստանդինի որդի՝ Օշինը՝ ու շատ ասպետներ ու զինվորներ: Հայտնի չէ ճակատամարտի արդյունքը, սակայն կարելի է կռահել, որ մամլուքները ևս մեծ կորուստներ են ունեցել և ստիպված են եղել նահանջել. Հակառակ պարագայում Աբուլ Ֆիդան կանդրադառնար այս ճակատամարտին: Ենթադրում ենք, որ վերջինս ուղղակիորեն չի ցանկացել գրի առնել Մսիսի մոտ մամլուքների կրած անհաջողությունը:

Ղ. Ալիշանը հեղինակած «Սիսուանում» մի վկայություն է պահպանվել 1323 թ. թուրքմենների արշավանքի և Մոլեվոնը գրավելու վերաբերյալ. «Յիշաւ (ասպատակ) արարեալ զօրացն թուրքաց՝ զՄլունն զամէն առ հասարակ ի մեծէ մինչև ցփոքունս գերեաց, եւ հրով այրեաց...»:² Սակայն աշխատության ժամանակագրական ցանկում Ղ.Ալիշանը այդ արշավանքը վերագրում է մամլուքներին,³ որն ըստ մեզ, շփոթմունքի արդյունք է: Մամլուքներն այդ ժամանակ չէին կարող հասնել երկրի արևմտյան շրջաններում գտնվող կիլիկյան Տավրոսի փեշերին: Փաստորեն մամլուքների արշավանքին հաջորդել է թուրքմենների արշավանքը, որն էլ ավելի է ծանրացրել թագավորության ներքին ու արտաքին դրությունը: Մոլեվոնի նման լեռնային ամրոցի անարգել գրավումը ևս վկայում է թագավորության կողմից սեփական տիրույթների պաշտպանությունն ապահովելու անկարողության մասին:

Այնուամենայնիվ նույն 1323 թ. առանց դաշնակիցների մնացած հայկական թագավորության կացությունը փոքր ինչ բարելավվեց: Թեմուրդաշը, ի վերջո, ապստամբում է իր տիրոջ՝ իլխան Աբու-Սայիդի դեմ, պարտվելով ստիպված փախչում է իր դաշնակցի՝ սուլթան Մելիք-Նասրի մոտ: Իլխանը, Թեմուրդաշին ենթակա սելջուկներով ու թաթարներով բնակեցված տարածքներում նոր ու հուսալի կառավարիչ է նշանակում: Արդյունքում Կիլիկիան առժամանակ ձերբազատվեց արևմուտքից ու հյուսիսից սպառնացող վտանգներից: Հայկական պետության վիճակը բարելավվեց նաև դիվանագիտական ասպարեզում: Հռոմի պապ Հովհաննես XXII-ը քանիցս դիմեց Աբու-Սայիդին՝ կոչ անելով՝ օգնել դաշնակից Կիլիկիային: Պապն իր նամակներում շեշտում էր, որ մոնղոլները

¹ **Սմբատ**, Տարեգիրք, էջ 130:

² Սիսուան, էջ 142:

³ Նույն տեղում, էջ 558:

նաև հայերի հետ ունեն դաշնակցային հարաբերություններ: Բացի այդ, քահանայապետը եվրոպական միապետերին կոչ արեց խաչակրաց նոր արշավանք սկսել, որի գաղափարը դեռևս թևածում էր Եվրոպայում:¹

Անշուշտ, Աբու-Սայիդը, որն Իլխանության վերջին զորեղ միապետն էր, քաջ գիտակցում էր իր պետության շահերը, որոնք, անգամ XIV դարի սկզբին, պահանջում էին Կիլիկիայի թագավորությունը պաշտպանել օրավուր հզորացող մամլուքյան սուլթանությունից: Նա Իլխանության արևմտյան սահմանները պաշտպանելու համար քսան հազարանոց զորամաս տեղադրեց սահմանային հյուսիս-արևմտյան շրջաններում: Միաժամանակ, Աբու-Սայիդն այդ զորամասին հրահանգեց Կիլիկիայի թագավորությանը սպառնացող վտանգի դեպքում անպատճառ օգնություն ցուցաբերել: Ավելին, Աբու-Սայիդը պատժիչ արշավանք ձեռնարկեց նաև դեպի Ասորիք:² Մամլուքյան սուլթանությանը ոչինչ չէր մնում, քան համաձայնվել Աբու-Սայիդի հաշտության առաջարկի հետ, մանավանդ, որ նրանք Այասի գրավումով լուծել էին իրենց կարևորագույն խնդիրներից մեկը:

Ցավոք, դա հայ-մոնղոլական արգասաբեր դաշնակցության վերջին ակորդն էր, որն այս կամ այն կերպ գործեց մինչև 1330 թթ. կեսերը՝ իլխանների պետության տրոհումը:³ Այնուամենայնիվ, հայ-մոնղոլական դաշինքը վերջին անգամ անդառնալի կորուստներից փրկեց Հայոց թագավորությանը: Հայ-մամլուքյան հաշտության գործում նկատելի ավանդ ունեցավ նաև Բյուզանդական կայսրությունը՝ որն այդ ժամանակ մամլուքների դաշնակիցն էր: Օշինը և նորընտիր կաթողիկոս Կոստանդին Դ Լամբրոնացին (1323-1326թթ.) 1323թ. նամակով դիմեցին բյուզանդական կողմին, առաջարկելով հանդես գալ որպես միջնորդ: Հայկական կողմը փոխարենն առաջարկեց գործուն քայլեր իրականացնել երկու եկեղեցիների միավորման հարցում:

¹ Histoire des croisades, t.V, p227.

² «Յայսմ ամի էջ խանն Խազան բազում եւ անթիւ զաւրաք յաշխարհն որ կոչի Շամբ, զի սոքաք հատուցէ Աստուած զչարիս Իսմայելացոցն ի գլուխ իրեանց առնուլ զվրէժ սրբութեան իւրոյ» (Յուցակ հայերեն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, Կազմեց Հ. Յակովբոս, վ. Տաշեան, Վիեննա, 1895, էջ 790):

³ Ա. Հովհաննիսյան, Դրվագներ հայ ազատագրական մտքի պատմության, գիրք առաջին, Եր., 1957, էջ 408: Տե՛ս նաև B, Spuler, The Muslim world , part II , Mongol period, Leiden, E.J. Brill, 1966, p. 40, Ira M . Lapidus, A History of islamic societies, Cambridge, 1990, p. 290.

Հաշտության կնքման նպատակով Կահիրե է մեկնում կաթողիկոս Կոստանդին Լամբրոնացին, որտեղ էլ նույն 1323 թ. կնքվում է հայ-մամլության հաշտության համաձայնագիրը: Նրան Հալեպում, ապա և Կահիրեում, ընդունում են մեծ պատիվներով: Հաշտությունն առերևույթ բավականին նպաստավոր էր հայկական կողմի համար: Այն ոչ միայն տարածքային կորուստներ չէր ունենում, այլև՝ սուլթանությունը պարտավորվում էր վերականգնել բոլոր ամրությունները, որոնք ավերվել էին մամլության ներխուժման հետևանքով: Այս հաշտությամբ Մելիք Նասրը մասամբ հասավ իր նպատակին: Վերականգնվող բերդերի ու ամրությունների մեջ բացառություն էին արվում Այասի ամրություններ համար, որոնց վերականգնումից մամլուքները հրաժարվում են: Այդ պայմանագրով հայերը պարտավորվում են նաև տարեկան մեկ միլիոն երկու հարյուր հազար դիրհեմ հարկ վճարել,¹ որը հսկայական գումար էր: Այն կազմում էր Այասի բաժտան եկամուտների մոտ կեսը, ինչը մեծ հարված էր Կիլիկիայի տնտեսական կյանքի համար:

Թե երկիրն որքան էր տուժել անընդմեջ արշավանքների հետևանքով, երևում է Բարսեղ Մաշկևոր վարդապետի թողած ձեռագրի հիշատակարանից. «Տէր խնամէսցէ զսակաւ ինչ մնացեալքս՝ սիրով և գթութեամբ, ու աճեցուցէ եւ բազմացուցէ առաւել քան զչափն առաջին, եւ արասցէ մեզ դարձեալ տեսանել զաւերակսն եւ զանմարդաբնակսն՝ վերստին շինեալ եւ լցեալ բազում բնակչօք, մինչ զի ասիցեն՝ թէ, նեղ է մեզ տեղիս, ընդարձակեսցուք...»:² Այստեղ առավել ցայտուն զգացվում է հայրենասեր հոգևորականի հավատն ու հույսը՝ ամոքելու այդ խորը վերքերը:

Քանայի բառեր- թագավորություն, տարածաշրջան, միարար, հակամիարար, հիմնասյուն, պայլ, արշավանք, արտաքին քաղաքականություն, մամլուք, գահաժառանգ

¹ Langlois V., Le Tresor des chartes d'Armenie ou Cartulaire de la Chancellerie royale des Roupeniens. Venise Typographie Armenienne de Saint Lazare 1863.p.232.

² Հայապատում, էջ 536:

КИЛИКИЙСКОЕ АРМЯНСКОЕ ГОСУДАРСТВО В НАЧАЛЕ 1320-ИХ. СНИЖЕНИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ РОЛИ КОРОЛЕВСТВА

Давит Тиноян

Ключевые слова- королевство, регион, унитар, анти-унитар, столп, регент, нашествие, внешняя политика, наследник престола

Армянское киликийское государство в 20-е годы 14-го века действительно очутилось в довольно сложной геополитической ситуации. Столпы межрегионального баланса, которые поддерживали баланс в Передней Азии, более не могли выполнять эту миссию. Ослаблению армянской государственности способствовало и смерть короля Ошина в 1320 г. и формирование регентского совета во главе с князем Ошином Корикосци. Это все способствовало последующим набегам мамелюков и их союзников на Киликию, которые закончились в 1323 г. подписанным договором с тяжкими условиями для Армянского государства.

CILICIAN KINGDOM OF THE FIRST YEARS OF THE 1320 SS. DECREASING THE REGIONAL ROLE OF THE KINGDOM.

Davit Tinoyan

Key words kingdom, region, pillar, regent, crown prince, unitary, anti-unitary, invasion, foreign policy, mameluke

The Armenian Kingdom really appeared in the difficult geopolitical situation in the 1320 ss of the 14th century. The pillars of regional balance that supported the Armenian Kingdom in building its domestic and foreign policy didn't exist. This was facilitated by the death of the king Oshin in 1320 and formation of a new royal council by prince Oshin of Korikos. In such conditions took place the next invasions of the Mamluk sultanate and its allies, which ended in difficult condition for Cilicia in 1323.

Դավիթ Թինոյան - ԵՊՀ, Համաշխարհային Պատմության ամբիոն, պ.գ.թ.դոցենտ

Давит Тиноян - ЕГУ, Кафедра всемирной истории, к.и.н, доцент

Davit Tinoyan, YSU - Chair of World History, Candidate of History, Associate professor